Néhány minőségjelzős szókapcsolat helyesírása az orvosi szaknyelvben

Dr. Kozma Judit

ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont
Nyelvtechnológiai és Alkalmazott Nyelvészeti Intézet, Budapest

A magyar helyesírásban a szókapcsolatok alapértelmezett írásmódja a különírás: életet ment, három rekesz, halálosan beteg, alvás közben. Az egybeírásnak három oka lehet: 1. az alaki jelöletlenség, vagyis amikor egy szókapcsolat viszonyait nem jelöljük ragokkal vagy jelekkel, akkor az alakulatot egybeírjuk, l. AkH. 109. pont (pl. *életmentő*); 2. a jelentésváltozás, vagyis amikor az alakulat jelentése más, mint a tagok jelentésének összege, l. AkH. 107. pont (pl. *nagybeteg*); illetve 3. a hagyomány, vagyis amikor a helyesírási szabályozás szentesíti az egybeírás hétköznapi szokását, l. AkH. 114. pont (pl. *háromrekeszű szív*).

Az állandósult szókapcsolatok (más terminussal frazeológiai egységek vagy frazémák) a szószerkezetek és az összetett szavak határán helyezkednek el, ugyanis jelentésváltozáson esnek át, mint az összetett szavak egy része, viszont ezt a jelentésváltozást az írásmódban nem jelöljük egybeírással. Bár egyértelműen átvitt értelemben használjuk őket, sem az igei alaptagú frazémákat (pl. *kútba esik a terv, dugába dől, lépre csal*), sem a minőségjelzős állandósult szókapcsolatokat (pl. *fekete halál* 'pestis', *indián nyár* 'szép, napos őszi idő') nem szokás egybeírni, l. AkH. 137. pont. Ha az igei alaptagú állandósult szókapcsolatokhoz egyetlen főnévképző kapcsolódik – leggyakrabban az *-ás/-és,* ritkábban *-(a)tal/-(e)tel* –, az AkH. 127. pontjának értelmében legtöbbször akkor is megmarad a különírás: állományba vétel, munkába lépés, nyakon vágás, ráncba szedés. Ugyanez a szabálypont mondja ki azt is, hogy több képző egymás utáni kapcsolása viszont egybeírást von maga után: *házhozszállítási (szolgáltatás), egymásutániság, egyenlőoldalúság, megnemtámadási (szerződés).* Bár csak egyetlen képzőt tartalmaznak, hagyományosan mégis egybeírjuk többek között a *figyelembevétel,* a *kézhezvétel,* a *rendbehozatal* és a *tettenérés* alakulatot is.

Az egybeírás azonban a legtöbb esetben csak a főnévképzős szerkezetekre vonatkozik; vagyis ha az alakulathoz más képző kapcsolódik, akkor megtartjuk a különírást: *figyelembe véve; kézhez veendő; rendbe hozó; tetten érve, tetten érő;* stb. Kivételes alakulatok viszont például az alábbiak: *célra vezet,* de: *célravezető; ingyen él,* de: *ingyenélő; nagyra vágyik,* de: *nagyravágyó;* stb. Az igei alaptagú, illetve az ezekből képzett névszói állandósult szókapcsolatok írásmódjának kérdésével Ludányi Zsófia 2019-es könyvének 169–172. oldala is foglalkozik.

Ez után a bevezető után lássunk néhány olyan példát, amelyben minőségjelzős orvosi szaknyelvi kifejezések szabályos írásmódjáról

érdeklődtek az ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont nyelvi közönségszolgálatához fordulók.

Kérdés: Levélírónk aziránt érdeklődött, hogy „a *mélyalvás* szót lehet-e egybeírni (szaktudományos munkában), azaz adott esetben az orvosi szaknyelvben van-e különbség a *mély alvás* és a *mélyalvás* között".

Válasz: A kifejezés megfelelő írásmódjának ajánlásához azt kellett eldöntenie a nyelvi tanácsadónak, hogy az alakulatnak van-e olyan mértékű jelentésváltozása, illetve van-e olyan kialakult íráshagyománya, amely indokolná az egybeírást. A mai magyar írott nyelv reprezentatív korpuszában, az ingyenes regisztrációt követően bárki által böngészhető Magyar nemzeti szövegtárban (MNSz.) 97 találatot kapunk az egybeírt *mélyalvás* szóra, legnagyobbrészt a sajtó nyelvéből. A különírt formának ezzel szemben 210 adata van a korpuszban. Az internetes kereséssel az egybeírásra 11 900, a különírásra pedig 16 600 találatot ad a Google keresője. Mind a korpuszos, mind az internetes adatok arra engednek tehát következtetni, hogy az alakulat összességében inkább állandósult szókapcsolatnak tekinthető, semmint összetételnek.

Az 1992-es, tehát már több mint harminc éves Orvosi helyesírási szótárban nem található meg a *mély()alvás* alakulat, viszont más *mély(-)* előtagú kifejezések előfordulnak benne. Ezek között vannak szókapcsolatok: *mély ájulás, mély kábulat, mély reflex;* illetve összetételek is: *mélybesugárzás, mélydózis, mélyencefalográfia, mélyencefalogram, mélyérzés, mélyharapás, mélyhűtés, mélylélektan, mélynyomásérzés, mélyterápia.* A *mély harántállás* és a *mély hátizmok* alakulat különírásának oka egyértelműen az, hogy az utótagjuk már önmagában is összetett szó, és nincsen olyan mértékű jelentésváltozásuk, mint például a *mélylélektan* esetében, amely indokolná az egybeírást. A jelentésbeli hasonlóság alapján a *mély alvás*, a *mély ájulás* és a *mély kábulat* analógiájára inkább a különírást támogatjuk. Amint láttuk, az adatok is inkább ezt az írásmódot erősítik meg, így a közönségszolgálati válaszunkban mi is ezt javasoltuk, hozzátéve, hogy szakmai szövegekben az egybeírást is elképzelhetőnek tartjuk, ha ez indokoltnak tűnik a jelentésváltozás miatt.

Kérdés: A kérdező azt szerette volna tudni, hogy a *cirkadián + ritmus* és *cirkadián + rendszer* alakulatok írhatók-e egybe.

Válasz: A kérdéses kifejezések nem találhatók meg a helyesírási szótárakban, sem az értelmező szótárainkban, sem az idegen szavakat tartalmazó szótárakban, helyesírásuk tehát nincsen szabályozva, kodifikálva. Az Orvosi helyesírási szótár listázza ugyan a *cirkadián* szót, ám szószerkezetet vagy összetételt nem említ hozzá.

A *cirkadián* szó a latin *circa* ('körülbelül') és *dies* ('nap') szavak összetételéből származik; jelentése 'körülbelül egy nap(os)'. Az ezt a szót tartalmazó alakulatok szabályos írásmódjának megállapításakor az a kérdés merül fel, hogy a *cirkadián* szó szófaja főnév vagy melléknév-e. Az előbbi esetben ugyanis jelöletlen összetételi viszonyba kerül az utótaggal, így egybe kellene írni az alakulatot; az utóbbi esetben viszont minőségjelzős szerkezetet alkot a következő szóval, így a különírás a célszerű megoldás.

Az MNSz.-ben a *cirkadián* karaktersorra kapott találatok túlnyomó többsége minőségjelzős szerkezet (*cirkadián ritmus, cirkadián rendszer, cirkadián óra, cirkadián oszcilláció* stb.); és csupán két összetétel van az adatok között (egy egybeírt *cirkadiánóra,* illetve egy kötőjeles *cirkadián-ritmus* alakulat).

Az interneten az egybeírt *cirkadiánritmus* összetételre keresve kb. 3 400 találatot kapunk (de ezek között sok a kettőskereszttel, vagyis hashtaggel ellátott és emiatt egybeírt adat), a különírt *cirkadián ritmus* szerkezetre viszont kb. 14 000 a találatok száma. Az egybeírt *cirkadiánrendszer* összetételre csupán 3 találatot, a különírt *cirkadián rendszer* szókapcsolatra viszont kb. 570 találatot kapunk.

A szó jelentéséből is arra következtethetünk, illetve a fenti adatok is arra utalnak, hogy a *cirkadián* szófaja inkább melléknév, így a kér-

déses kifejezések minőségjelzős szókapcsolatok, vagyis a közönségszolgálati válaszunkban a különírásukat javasoltuk: *cirkadián ritmus, cirkadián rendszer.* Ez az ajánlás összhangban áll az adatokkal alátámasztott írásgyakorlattal is.

Kérdés: A levélíró orvosként egybe szokta írni az *idegen* + *test* elemekből álló alakulatot, de egy színvonalas szakmai lapban a különírt formával találkozott, illetve ezt az írásformát javasolta neki a helyesírási portál (www.helyesiras.mta.hu) is, ezért elbizonytalanodott, hogy eddig helyes gyakorlatot követett-e.

Válasz: Az *idegen* szó kettős szófajú, melléknév és főnév is lehet. Melléknévként a 2003-as kiadású Magyar értelmező kéziszótár (ÉKSz.) szerint többek között arra utal, hogy valami vagy valaki szokatlan, ismeretlen, más közösséghez, országhoz, néphez vagy személyhez tartozik. A szótár szerinti negyedik melléknévi jelentése: 'vmely anyagba, szervezetbe kívülről bekerült', és itt állandósult szókapcsolatként szerepel az *idegen test* alakulat is. Főnévként a szó az idegen embert, földet, területet, birtokot, illetve sportnyelvi használatban a pályaválasztó ellenfél pályáját jelenti.

A jelentéseket elnézve teljesen logikus, hogy az Orvosi helyesírási szótár a szerkezetet különírva tartalmazza, és ugyanezt az írásmódot javasolja a helyesírási portál Külön vagy egybe? eszköze is, ezzel az *idegen* szó melléknévi jelentése érvényesül az alakulatban. A helyesírási szótárakban (MHSz., OH.) szerepelnek olyan alakulatok, amelyekben szintén az *idegen* előtag melléknévi jelentése érvényesül, így ezek minőségjelzős szókapcsolatoknak számítanak, vagyis mindegyik különírandó: *idegen ajkú, idegen anyag, idegen anyanyelvű, idegen eredetű, idegen föld, idegen hangzású, idegen hatás, idegen írásmód, idegen nyelv(i), idegen szó.* (Az *idegenkezűség* a jelentésváltozás mellett a két képző miatt is egybeírandó.) Ezzel szemben azokat az alakulatokat, amelyekben az *idegen* főnévi jelentésű, egybe kell írni, mert ezek jelöletlen összetételek: *idegenellenes, idegen-ellenőrzés* (ez a két szótagos *ellen-* igekötő miatt többszörös összetételnek számít, így a szótagszáma miatt kötőjeles), *idegenforgalom, idegengyűlölet, idegenlégió, idegenmajmolás, idegenrendészet, idegenszerűség, idegenvezető.*

Az esetleges egybeírás okaként az is felmerülhetne, hogy a szerkezet egésze jelentésváltozáson ment át, és bár valóban érezhető, hogy az *idegen test* szaknyelvi, terminusértékű kifejezés, ez még nem elégséges ok az egybeírásra. Akkor is, ha tagadhatatlan, hogy a szaknyelvek írásgyakorlatában a terminusértékűség többnyire az egybeírással jár együtt – akár a helyesírási normától is eltérve. Mivel az *idegen test* kifejezés nem jelent mást, mint valóban idegen testet, ezért nem kell egybeírni, ezt javasoltuk a kérdezőnek is. Az előtag melléknévi szófaja is megerősíti a különírást.

Kérdés: A kérdező abban kérte a nyelvi közönségszolgálat állásfoglalását, hogy a sportnyelvi *rövidtávon* kívül van-e olyan eset, amelyben az egybeírás a helyes. Például a *rövid távú/rövidtávú memória* mint orvosi kifejezés esetében tekinthető-e jelentéssűrítő összetételnek, vagy itt is a különírás a helyes?

Válasz: A kérdéses szerkezet szintén nem található meg egyik szótárunkban sem. A *rövidtáv* szót az akadémiai szabályzaton alapuló, 2017-ben megjelent Magyar helyesírási szótár (MHSz.) – ahogyan azt a kérdező is jelezte – csak sportnyelvi kifejezésként írja egybe, egyéb esetekre a különírást javasolja. Az Orvosi helyesírási szótár szintén különíratja a *rövid távra sugárzó röntgencső* alakulatot. A *rövid távú memória* szerkezet esetében is a különírást javasoltuk a közönségszolgálat válaszában. A korpuszos és különösen az internetes adatok is a különírás elterjedtebb voltát erősítik meg.

Ugyanez a helyzet a *hosszú távú memória* szószerkezettel is, ezt is különírni javasoljuk. A *középtávú memória* esetében azonban a *középtáv* egybeírandó, ez ugyanis szerkezetében más, mint a *rövid* vagy a *hosszú táv:* míg az utóbbiak tehát a *rövid* és a *hosszú* melléknévvel létrehozott minőségjelzős szókapcsolatok, az előbbiben a *közép* előtag szófaja főnév, és

jelöletlen összetételt alkot az utótagokkal (l. még: *középagy, középbél, középérték, középfül, középidős, középvérnyomás* stb. az Orvosi helyesírási szótár példái közül). ■

IRODALOM

1. AkH. = Magyar Tudományos Akadémia 2015. A magyar helyesírás szabályai. Tizenkettedik kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.

2. ÉKSz. = Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. Magyar értelmező kéziszótár. Akadémiai Kiadó. Budapest. Online kereshető változata: https://eksz.nytud.hu/ (2026. 03. 10.)

3. Fábián Pál, Magasi Péter (főszerk.) 1992. Orvosi helyesírási szótár. Akadémiai Kiadó – Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár. Budapest.

4. Ludányi Zsófia 2019. Szabályok, normák, nyelvszokás: Tanulmányok a köznyelvi és szaknyelvi helyesírás és nyelvalakítás köréből. Líceum Kiadó. Eger. https://publikacio.uni-eszterhazy.hu/4582/1/ludanyi_pandora41_V2_digit.pdf. (2026. 03. 10.)

5. MHSz. = Tóth Etelka (szerk.) 2017. Magyar helyesírási szótár. Akadémiai Kiadó. Budapest.

6. MNSz. = Oravecz Csaba – Váradi Tamás – Sass Bálint 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In: Calzolari, Nicoletta – Choukri, Khalid – Declerck, Thierry et al. (eds.): Proceedings of Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2014). ELRA. Reykjavik. 1719–1723. Online keresőfelület: http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev (2026. 03. 10.)

7. OH. = Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2025. Helyesírás. Osiris Kiadó. Budapest.